

Зубенко А. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

АКТИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Розглянуто існуючі концептуальні підходи до розуміння сутності права та проаналізовано можливість їх покладення в основу дослідження інтерпретаційних актів. Доведено необхідність застосування інтегративного підходу до вивчення актів тлумачення норм права.

Ключові слова: праворозуміння, концептуальні підходи, концепції праворозуміння, школи права, акти тлумачення норм права.

Дослідження основних аспектів праворозуміння є початковою, вихідною категорією юриспруденції. На думку В. С. Нерсесянца, процес розвитку наукового пізнання права відбувається шляхом поглиблення і конкретизації його поняття, тобто науково-поняттєвого способу тлумачення і трактування природи, розуміння і значення права, його об'єктивних і сутнісних властивостей та форм його зовнішнього емпіричного вияву, виразу, специфіки права як особливого типу й форми соціальної регуляції. Поняття права – це пізнана єдність правової сутності та явища [5, с. 3-4]. Праворозуміння є вираженням різноманітних поглядів, суджень та оцінок – підходів щодо пізнання сутності права у вигляді окремих правових концепцій. Водночас, в межах розуміння сутності права вважаємо за необхідне розглянути концептуальні підходи до вивчення актів тлумачення норм права. Адже чим більше використовується підходів та правових концепцій у вивченні інтерпретаційних актів, тим змістовнішим буде уявлення про їх природу.

Загалом, у вітчизняній юридичній літературі відсутнє комплексне дослідження концептуальних підходів до вивчення актів тлумачення норм права в основних школах права, що, з одного боку, є негативним явищем для процесу розвитку науки в цій сфері. Важливим, на нашу думку, є з'ясування характеру та сутності інтерпретаційних актів шляхом аналізу положень основних правових шкіл та визначення інтегративного підходу до їх вивчення.

Під сутністю актів тлумачення норм права слід розуміти внутрішню цілісність усіх їхніх ознак і властивостей. В основу дослідження концептуальних підходів до вивчення інтерпретаційних актів вважаємо за необхідне покласти існуючі підходи до праворозуміння, які за спільною спрямованістю в обґрунтуванні сутності права об'єднуються у відповідні правові школи.

Розуміння сутності права тісно пов'язане з історією формування правових ідей. Слід зазначити, що наприкінці XVI – на початку XVII століття такі відомі вчені-мислителі як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Д. Локк поділяли право на природне та позитивне, обґрунтовуючи цим самим ідею відмінності права й закону.

У XVII–XIX столітті відомими прибічниками природного права, які відстоювали ідеї суспільного договору, свободи й рівності прав людини, відповідності природного права позитивному, залежності права від закону були Ж-Ж. Руссо, Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон, Г. Гегель, Й. Фіхте та інші. Значний внесок у розвиток концепції

природного права зробив німецький філософ І. Кант, який розглядав право як абстрактну теорію понять, сукупність умов, за допомогою яких свавілля однієї особи збігається зі свавіллям іншої з точки зору загального закону свободи [3, с. 80-84].

Вкінці XVIII століття та в першій половині XIX століття в Німеччині був сформований історичний напрям у вивченні права, який відіграв важливу роль в юридичній науці. Теоретичною основою цього напрямку є розгляд питання про історію виникнення і розвитку права. Прихильниками історичної школи права були історики та теоретики права: М. М. Загоскін, М. М. Ковалевський, П. Г. Виноградов, Ф. І. Леонтович, М. Ф. Владимирський-Буданов, Ф. В. Тарановський, М. О. Максименко та інші. Вивчаючи історію виникнення і розвитку права, вони узагальнили його історичне розуміння: право є результатом історичного розвитку суспільства.

Засновником соціологічного напрямку був Є. Ерліх, який стверджував, що право – це об'єктивне, незалежне від прямого воле установаження явище – так зване “живе право”. Крім того, існують правові положення, встановлені судовими рішеннями й законодавством, що покликані охороняти живе право. Попри державний характер права, воно врешті-решт ґрунтується на людських стосунках [7, с. 15]. Одним з перших представників соціологічного напрямку у вітчизняній юриспруденції був видатний російський вчений С. А. Муромцев. Він задовго до західних теоретиків окреслив проблему взаємозв'язку права і суспільних відносин та висунув ідею про необхідність використання юридичною наукою соціологічних досліджень. Такий підхід покладено в основу соціологічної школи права, яка сформувалась у XX столітті та складається із значної кількості правових концепцій. Серед них: концепція “живого права” (Є. Ерліх), концепція солідаризму (Л. Дюгі), концепція інституціоналізму (М. Оріу), концепція прагматизму (О. Холмс), концепція інструменталізму (Р. Паунд), концепція реалізму (К. Ллевеллін, Д. Френк). Ці концепції об'єднуються в напрямок правового функціоналізму. Таке об'єднання зумовлене спільним переконанням прихильників наведених концепцій у тому, що юридична наука повинна перенести центр ваги своїх досліджень з юридично-закріплених норм на соціально-правову дійсність, тобто на функціонування права в суспільстві.

Початок XX століття в Росії та Україні відзначався плюралізмом поглядів на сутність, цінність і призначення права. Представники природного, історичного, психологічного, соціологічного підходів до його розуміння (Б. М. Чичерін, П. І. Новгородцев, М. М. Ковалевський, Л. Й. Петражицький, С. А. Муромцев, Б. О. Кістяківський та ін.) активно дискутували з представниками юридичного позитивізму (Г. Ф. Шершеневич, Є. В. Васьковський та ін.). Більшість правознавців стверджували, що сутність права метафізична і пізнати право можна лише розкривши його філософське джерело, а воно – в природі людської особистості. Отже, людська особистість – це першоджерело права, і право є похідним від особи. Дане розуміння права було результатом прогресивного розвитку юриспруденції початку XX століття [1, с. 14-16].

За радянських часів основу позиції К. Маркса, Ф. Енгельса становили провідні ідеї німецької класичної філософії, на підставі яких ці вчені обґрунтували ідеї історичного матеріалізму й пояснили як з одного укладу суспільного життя внаслідок

розвитку виробничих сил розвивається інший, вищий. Історія формування і розвитку соціалістичної теорії права і загалом юридичної науки – це історія заміни правової ідеології ідеологією пролетарською, комуністичною, марксистсько-ленінською. Праворозуміння радянського періоду характеризується переважно соціологізованим тлумаченням природи права, його соціального призначення в суспільстві і державі. Розмежування понять “право” і “закон” не мало політико-соціального сенсу в умовах радянського суспільства, коли заперечувалось існування природного права й не було перспективи відшукати духовний зміст права [6, с. 228-231]. Відмітимо, що цей підхід підтримувався вченими радянських часів і відповідав існуючим на той момент заідеологізованим суспільним відносинам, однак, на даний час дослідження актів тлумачення норм права в світлі даної концепції не є актуальним.

Таким чином, тривалий час у теорії права існувало два основних концептуальних підходи до дослідження природи права, які ґрунтувалися на виключно однобічному аналізі розуміння змісту права. Перший з них полягав у прихильності до проголошеного у ХХ столітті Г. Кельзенем позитивістського ототожнення права й закону, аналізі змісту права в повній залежності від державної волі, що зводить право до наказу держави. Провідними прихильниками теорії нормативізму, або юридичного позитивізму були також І. Бентам, Дж. Остін, Г. Харт. Вони заперечували ідею природного права і вважали, що право є мірою свободи, яка створюється та визначається державою, закріплюється в її законах та забезпечується державним примусом. Інший підхід – природно-правовий, – полягав у зведенні права виключно до природних прав людини, обґрунтуванні непотрібності й необов'язковості їх відображення у законодавстві, запереченні або недооцінці впливу державної влади на правоутворення і право реалізацію [6, с. 11]. Жовтнева революція 1917 року на території колишнього СРСР започаткувала епоху вузьконормативного праворозуміння, яке базувалося на ототожненні права з силою державної влади.

Отже, науковцями того часу був започаткований легістський тип праворозуміння, що охоплював неопозитивістські теорії права, які утворили нормативістську і аналітичну школи права. Нормативістська теорія заснована на уявленні про те, що право – це сукупність норм, виражених зовні у законах й інших нормативних актах. Розуміючи під правом юридичні норми, представники цієї теорії розглядали їх у відриві від економіки, політики, соціальної структури суспільства, досягнутого рівня цивілізації тощо. Вони виходили з того, що правові норми зобов'язані своїм виникненням і розвитком не реальним суспільним відносинам, а формальним установам держави.

К. Г. Волинка свого часу назвав позитивні та негативні сторони цього підходу. Зокрема, позитивне значення нормативізму вчений вбачав в тому, що такий підхід, по-перше, дозволяє створювати й удосконалювати систему законодавства; по-друге, забезпечує режим законності, однакове застосування норм права; по-третє, сприяє формуванню “нормативного” уявлення про право як формально-логічну основу правосвідомості громадян; по-четверте, забезпечує формальну визначеність права, що дозволяє чітко визначати права й обов'язки суб'єктів, чітко фіксувати міру і засоби державного примусу; по-п'яте, дозволяє абстрагуватися від класово-політичних характеристик права, що особливо важливо при правозастосуванні. В свою чергу,

недолік нормативістського підходу, на думку К. Г. Волинки, вбачається в запереченні обумовленості права потребами суспільного розвитку, ігноруванні природних і моральних начал у праві й ролі правосвідомості в реалізації юридичних норм, абсолютизації державного впливу на правову систему [2, с. 91-92].

Сучасне розуміння права в рамках цієї теорії можна виразити наступною схемою: а) право – це система взаємозалежних і взаємодіючих норм, викладених у нормативних актах (текстах); б) норми права видаються державою, в них виражається державна воля, зведена в закон; в) норми права регулюють найважливіші суспільні відносини; г) саме право і його реалізація забезпечуються в необхідних випадках примусовою силою держави; г) від норм залежить виникнення правовідносин, формування правосвідомості, правове регулювання.

У контексті нашого дослідження, відмітимо, що базуючись на нормативістському (позитивістському) підході акти тлумачення норм права слід розглядати як правові акти компетентних державних органів, які містять результат офіційного тлумачення, мають обов'язковий характер для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються, забезпечуються засобами державного примусу. Однак, зауважимо, що цей підхід не можна застосовувати при вивченні всіх без виключення видів інтерпретаційних актів. Мова йде, зокрема, про акти неофіційного тлумачення, які виникають в результаті роз'яснення змісту і мети правових норм особами, які не мають на те офіційних повноважень, а тому не володіють юридично обов'язковою силою.

Що стосується природно-правового підходу, то спираючись на розмежування права і закону, він сприймається як природно-правова концепція, тобто як одна із концепцій природної школи права, що розмежовує поняття “право” і “закон”. Вчені минулих століть стверджували, що природне право є вічним і незмінним, воно супроводжує людство з моменту його виникнення. Природне право – це вимоги, породжені самим людським буттям – право на життя, свободу, рівність, власність, безпеку. Основним положенням природно-правових концепцій був і є висновок про існування поряд з нормами законодавства (що утворюють позитивне право) постійно діючих, незалежних від держави норм, які втілюють справедливість. Тому оцінювати правову дійсність з позицій природного права означає оцінювати її з позицій істини (розуму, здорового глузду), а не з позицій ідеологічних постулатів, вигідних владі (що, як правило, істотно впливають на зміст законів). Природно-правові концепції ХХ століття утворюють відроджену природну школу права. Серед них: концепції неотомізму (Ж. Марітен), неогегельянства (В. Дільтей), неокантіанства (Р. Штаммлер), феноменології (А. Троллер), екзистенціалізму (Е. Фехнер), герменевтики (В. Гассемер), етичні (Л. Фуллер) і антропологічні (Е. Боденхаймер) теорії та ін. [1, 12]. Отже, за цим підходом право розглядається, з одного боку, як складне, надпозитивне (наддержавне), загальнолюдське, соціальне явище (особливий соціальний регулятор), що має власну об'єктивну природу (сутність) та не залежить від державної волі, а з другого боку, як засіб втілення в життя справедливості, рівності, гуманізму – обов'язкових складових демократичного розвитку суспільства і держави. Основна його суть полягає в тому, що правовідносини можуть об'єктивно існувати навіть не будучи закріпленими в юридичних нормах.

Беручи за основу даний підхід в контексті вивчення актів тлумачення норм

права, визначимо, що ці акти певною мірою виражають природні закономірності буття людини, виступають своєрідною формою захисту її природних прав, встановлюють справедливість, порядок у суспільстві. Незалежно від того, закріплені інтерпретаційні акти у вигляді офіційних письмових документів чи сформульовані усно, відходять вони від органів, уповноважених здійснювати офіційне тлумачення, чи від будь-яких інших осіб, в усіх випадках вони об'єктивно існують і по своїй суті та змісту розуміються як акти тлумачення норм права.

Соціологічний підхід до вивчення права пов'язаний з пошуком права не в нормах, а в самому житті, в суспільних відносинах, які і є об'єктом правового регулювання, а тому правові норми необхідно аналізувати спільно з усіма соціальними умовами, що склалися і в яких діє певна правова система. Цей підхід акцентує увагу на вивченні соціальної природи права та ефективності його дії в суспільстві. Отже, соціологічна концепція праворозуміння базується на тому, що право існує в нерозривному зв'язку з суспільними відносинами. Виходячи з цієї концепції акти тлумачення норм права розглядаються не тільки як дієвий засіб виявлення недоліків та прогалин правового регулювання і, відповідно, умова його удосконалення та підвищення його ефективності, але також як акти, які надають можливість узгодження індивідуальних і групових інтересів, формують правову ідеологію, правосвідомість, правову культуру, єдину державну волю.

На нашу думку, всебічне дослідження актів тлумачення норм права не може обійтись без вивчення їх з точки зору історичного підходу, який дає можливість визначити загальні закономірності і специфічні особливості формування і функціонування інтерпретаційних актів в конкретно-історичних умовах, дозволяє дослідити формування правових поглядів на їх юридичну природу.

В контексті вивчення інтерпретаційних актів вбачаємо недоцільним використання позицій психологічної теорії права, оскільки не вважаємо, що їх сутність не може залежати від правових емоцій та психіки суспільства.

На думку окремих дослідників, для формування сучасного праворозуміння ще не використані можливості традиційних підходів, про що свідчить, наприклад, дослідження права як нормативно-діяльної системи, коли право розглядається як соціальна діяльність опосередкування суб'єктно-об'єктних відносин щодо встановлення необхідної нормативної впорядкованості людської поведінки. Нині ще мало розкрито змістові характеристики формально-нормативної системності права, що створює єдиний юридичний лад, цілісний імперативно-регулятивний характер. Сучасна наука, в тому числі, концептуальні підходи до праворозуміння характеризуються інтегрованістю. В цьому сенсі такі деякі вчені розглядають так звану інтегративну школу права, яка об'єднує цінні досягнення різноманітних правових концепцій і відповідає потребам сучасного розвитку юриспруденції. Розглядаючи право як багатоаспектне явище та досліджуючи його як у позитивному (державному), так і в надпозитивному (наддержавному) вимірах, теорія права і держави тим самим відображає найпрогресивніший тип праворозуміння. Таке відображення має важливе значення для всього правознавства, оскільки теорія права і держави є ідейною та методологічною платформою всієї системи юридичних наук [4, с. 14-27].

Формування широкого та багатоаспектного розуміння інтерпретаційних актів є результатом вивчення положень та досягнень основних правових шкіл: природної, історичної, соціологічної, нормативістської тощо. Погоджуючись з одними концептуальними підходами та відхиляючи інші, потрібно в кожній школі віднайти ті раціональні ідеї, які дають змогу підійти до інтегративного вивчення актів тлумачення норм права.

Різні визначення інтерпретаційних актів мають власну пізнавальну і практичну цінність і в своїй сукупності дають багатовимірне уявлення про їх природу. Сутність цих актів можна розкрити через узагальнення усіх існуючих їх визначень та відображення в одній дефініції усіх їх якостей, особливостей, характеристик, зв'язків з іншими правовими явищами. Використовуючи напрацьовані концептуальні теорії праворозуміння при вивченні актів тлумачення норм права дослідник повинен в першу чергу ставити перед собою завдання не тільки пояснити, якими ці акти мають бути, а й розкрити їх онтологічну структуру, юридичну природу та зміст.

Таким чином, сучасній юридичній науці притаманна наявність не окремо взятого підходу до дослідження інтерпретаційних актів, а їх системи. Окремо взята правова теорія неспроможна дослідити сутність актів тлумачення норм права цілісно, дати їх всезагальну характеристику. Сьогодні юридична наука повинна використовувати результати дослідження широкого кола правових шкіл, з'ясовувати різноманітні підходи до розуміння сутності, цінності і призначення актів тлумачення норм права, розглядати їх з багатьох аспектів, позицій, характеризувати їх окремі властивості та ознаки. Прагнення здійснити всебічне й комплексне дослідження інтерпретаційних актів уцілому й обумовлює необхідність застосування інтегративного підходу до їх вивчення.

Використані джерела:

1. *Алаіс С. І.* Проблема праворозуміння в основних школах права : авт. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 23 с.
2. *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
3. *Кант И.* Из лекций по этике (1870–1872 гг.) // Этическая мысль: науч.-публицистические чтения. – М., 1988. – С. 80-84.
4. *Мальцев В. А.* Право как нормативнодеятельностная система // Правоведение. – 2003. – № 2 (247). – С. 14-27.
5. *Нерсесянц В. С.* Основные концепции права и государства в современной России // Зарубежный опыт и отечественные традиции в российском праве: Всерос. науч.-методологический семинар. – Санкт-Петербург, 28-30 июля 2004 г. – С. 3-4.
6. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. – К. : ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – 336 с.
7. *Румянцева В. Г.* Социологическая юриспруденция в творчестве Р. фон Иеринга, С. А. Муромцева, Е. Эрлиха, Р. Панда : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Санкт-Петербургский университет. – Санкт-Петербург, 2002. – 28 с.

Зубенко А. В. Акты толкования норм права в свете концепций правопонимания.

Рассмотрены существующие концептуальные подходы к пониманию сущности права и проанализирована возможность заключения их в основу исследования интерпретационных актов. Доказана необходимость использования интегративного подхода к изучению актов толкования норм права.

Ключевые слова: *правопонимание, концептуальные подходы, концепции правопонимания, школы права, акты толкования норм права.*

Zubenko A. V. Acts of interpretation of norms of right in the light of conceptions of the understanding of law.

The existing conceptual approaches of understanding of the essence of law have been considered, as well as the possibility to assume them as a principle of study of the interpretative acts has been analyzed. The necessity of using the integrative approach to research of interpretative law rules acts has been proved.

Keywords: *understanding of law, conceptual approaches, law understanding approaches, schools of law, interpretative law rules acts.*

Кархут О. Я.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ

У статті на основі історико-теоретичного аналізу досягнень юридичної науки з проблематики механізму правового регулювання розкрито поняття, сутність та структуру механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Ключові слова: *правове регулювання, освіта, механізм правового регулювання, елементи механізму правового регулювання.*

Головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, є висока урегульованість суспільних відносин, у тому числі і в освітній сфері. Проблема створення, вдосконалення та подальшого розвитку правового регулювання сфери освіти в Україні залишається однією з найактуальніших.

Освіта як особливий соціальний інститут відіграє важливу роль у правовому просторі будь-якого суспільства. Вона виступає в якості специфічного об'єкта правового впливу, а відносини, що складаються в цій сфері, – предметом спеціального правового регулювання.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну нормативну базу, розпочато практичне реформування галузі. Але правозастосовна практика показує численні прогалини правового регулювання освітньої діяльності. Це створює суттєві перешкоди для розвитку освіти, заважає проведенню освітніх реформ [5].

Проблеми правового регулювання освіти, освітнього права та власне феномен механізму правового регулювання протягом останніх років у своїх працях досліджували українські науковці – В. Андрущенко, Б. Андрусишин, С. Бобровник, В. Зайчук, М. Новікова, Є. Красняков, В. Кремінь, Ю. Кривицький, В. Луговий, О. Мельничук, С. Ніколаєнко, О. Скакун, С. Стеценко, Т. Тарахонич, В. Тертичка та ін. Заслужують на увагу роботи російських вчених – А. Абрамової, А. Бобилєва, Г. Дорохової, Е. Кананикіної, О. Малько, С. Нарикової, М. Осіпова, В. Потапенко, В. Сирих, В. Спаської, М. Федорової, М. Черкас, В. Шкатули, К. Шундікова,